

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Особливості автобіографічної пам'яті у осіб з порушеннями емоційної сфери під час війни»

Студентки 2 курсу групи ПС-61
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Юлії ЗІНЧЕНКО

Керівник: к. психол. н., доц. ЗВО кафедри
загальної психології Олена НЕВОЄННА

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____

Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2023 рік

ЗМІСТ

Вступ _____	3 с.
1. Витоки проблеми автобіографічної пам'яті в психології	
1.1. Автобіографічна пам'ять: визначення поняття; історія вивчення питання _____	6 с.
1.2. Автобіографічна пам'ять в структурі особистості _____	18 с.
2. Опис процедури та методів дослідження	
2.1. Мета, гіпотеза та завдання _____	29 с.
2.2. Соціально-демографічний опис вибірки _____	30 с.
2.3. Опис процедури та методів дослідження _____	32 с.
3. Емпіричне дослідження особливостей автобіографічної пам'яті у осіб з порушеннями емоційної сфери під час війни	
3.1. Результати кластерного аналізу даних вибірки досліджуваних _____	34 с.
3.2. Інтерпретація результатів вивчення автобіографічних спогадів у осіб з високими рівнями ПТСР та депресії _____	36 с.
3.3. Інтерпретація результатів вивчення автобіографічних спогадів у осіб без ознак емоційних порушень _____	44 с.
3.4. Аналіз та інтерпретація особливостей автобіографічної пам'яті про недавнє минуле у осіб з високими рівнями ПТСР і депресії та у осіб без ознак емоційних порушень _____	49 с.
Загальні висновки _____	55 с.
Список використаних джерел	
Анотації	
Додатки	

ВСТУП

Проблема пам'яті є традиційною для психології з точки зору вивчення її видів, функцій та процесів. Довгий час в психології панувала класична класифікація видів пам'яті, й найбільша увага в дослідженнях приділялась словесно-логічній пам'яті та її зв'язкам з діяльністю особистості [3]. В класичній закордонній психології також переважала дихотомія семантичної та епізодичної пам'яті, запропонована Е. Тульвінгом [48]. З розвитком когнітивістики та когнітивної психології в сучасній психологічній науці сформувався інтегративний підхід до вивчення пізнавальних процесів. Вчені почали вивчати феномени пам'яті, насамперед, у їх зв'язках зі структурою особистості. Було виокремлено автобіографічну пам'ять як вид пам'яті про особистісно значущий досвід, що поєднує в собі елементи образної, семантичної та емоційної пам'яті.

Проблемою пам'яті як механізмом організації індивідуального досвіду займався Г.К. Середа [14], який позначив питання зв'язку пам'яті з особистістю. Пізніше О.М. Лактіонов [10] розвинув дослідження індивідуальної пам'яті та наголосив на центральній ролі особистісного досвіду у формуванні ідентичності. М.А. Кузнєцов [9] досліджував емоційну пам'ять як основу автобіографічної та підкреслював її інтегральну функцію в структурі особистості. В зарубіжній психології питанням автобіографічної пам'яті займалися В. Брюер [21], Д. Рубін [44], який започаткував і розвинув інтегративний підхід до вивчення пам'яті у зв'язку з особистістю. М. Конвей [26] займався моделюванням автобіографічної пам'яті та вивчав її зв'язки з мотиваційною сферою особистості. К. Нельсон [37] запропонувала соціокультурну модель особистісної пам'яті, що розвивається залежно від культурних умов та базується на епізодичних та семантичних знаннях. Таким чином було сформовано сучасне розуміння автобіографічної пам'яті як процесу, що пов'язаний з різними когнітивними функціями,

насамперед, мовою та мисленням, а також з мотивами та ідентичністю особистості в цілому.

Сьогодні автобіографічна пам'ять активно вивчається у зв'язку зі структурою особистості, мисленням, а також травматичним досвідом та емоційними порушеннями такими, як тривожність, депресія, ПТСР та ін.

В сучасній українській науці автобіографічна пам'ять є мало дослідженою проблемою та потребує активного вивчення для накопичення теоретичної бази знань, що буде слугувати основою для розвитку особистісної, клінічної та практичної психології. Дослідження автобіографічної пам'яті є особливо актуальним з огляду на необхідність пошуків нових шляхів подолання соціальних, вікових та екзистенційних криз сьогодення, викликаних воєнними умовами в Україні.

Об'єктом нашого дослідження є автобіографічна пам'ять особистості.

Предмет дослідження - особливості автобіографічної пам'яті у осіб з порушеннями емоційної сфери під час війни.

Згідно з нашою гіпотезою ми припускаємо, що при порушених емоційних станах особистості, пов'язаних з травматичним досвідом, будуть переважати емоційно забарвлені негативні за змістом спогади.

Метою дослідження є вивчення автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться в стані посттравматичного стресового розладу, депресії, підвищеної тривожності; проведення порівняльного аналізу особливостей автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться у станах ПТСР, депресії, тривожності, та які не мають порушень емоційної сфери.

Завданнями дослідження є:

1. теоретичний аналіз проблеми автобіографічної пам'яті особистості;
2. аналіз спогадів про події недавнього минулого у осіб, які знаходяться у стані ПТСР, депресії, підвищеної тривожності та у осіб, які не мають порушень емоційної стабільності;

3. діагностика психологічного стану досліджуваних з метою визначення рівня ПТСР, депресії, тривожності;
4. визначення особливостей автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться в стані ПТСР, депресії, підвищеної тривожності та у осіб, які мають стабільний емоційний стан.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження було обрано наступні методики:

1. “Методика довільного відтворення та суб'єктивного шкалювання особистих спогадів”;
2. “Шкала депресії центру епідеміологічних досліджень” (адаптація В.І. Осьодло, Д.С. Зубовського);
3. “Опитувальник для визначення генералізованого тривожного розладу” в адаптації Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії;
4. “Шкала для клінічної діагностики ПТСР” (адаптація В.Г. Безшейко).

Вибірку склали цивільні особи віком від 18 до 55 років, які мають досвід знаходження на прифронтових територіях під час повномасштабної війни в Україні.

Практична значущість даного дослідження вбачається в тому, що отримані результати можуть бути використані як підґрунтя для розробки методів консультування та експрес-методик діагностики психологічних станів українців під час війни.

1. ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Автобіографічна пам'ять: визначення поняття; історія вивчення питання

Оксфордський психологічний словник визначає автобіографічну пам'ять синонімічно до епізодичної пам'яті як інформацію про певний досвід та події минулого, що забезпечує почуття особистісної безперервності в часі [25].

В той час як Кембриджський психологічний словник визначає автобіографічну пам'ять як яскраву форму епізодичної пам'яті про особистісний досвід, що характеризується почуттям осмисленості, ясністю деталей та впевненістю в точності спогадів [35].

Словник Американської психологічної асоціації пропонує найбільш повне визначення згідно до якого автобіографічна пам'ять може складатися як з інформації епізодичної, так і семантичної пам'яті, та включає особистісно значущі знання про власне минуле, що пов'язуються з Я-концепцією [49].

Загалом ми розуміємо автобіографічну пам'ять як інформацію, що визначається суб'єктом як частина власного досвіду та пов'язується з самовизначенням.

В класичній психології в межах культурно-історичної теорії визначився функціонально-генетичний підхід до пам'яті як до психічних операцій, що є результатом інтеріоризації зовнішніх дій. Було виокремлено два якісно різних рівня пам'яті: натуральний рівень безпосереднього закарбування та культурний рівень довільного запам'ятовування, що пов'язується з розвитком семантичної пам'яті та пануванням смислової обробки сенсорно-перцептивних деталей в процесі запам'ятовування.

Дослідження ґрунтувалися на класифікації генетичних ступеней пам'яті: моторної, афективної, образної, словесно-логічної [3, с.367].

Образна пам'ять досліджувалась з огляду на особливості репрезентації образів минулого, при цьому було визначено, що найбільш яскраві образи супроводжуються емоційним забарвленням, а також відтворюються легше ніж емоційно нейтральні. Загалом увага приділялась саме візуальному компоненту образної пам'яті, що розвивається залежно від соціально-культурних умов людини.

Вивчення образної пам'яті висвітлювало її індивідуально-особистісну складову та зв'язок з емоціями. Але провідною, з огляду на функції та участь в діяльності особистості, вважалась саме вербально-логічна пам'ять, якій приділялась найбільша увага в дослідженнях.

Ідея системного підходу до пам'яті, згідно до якої всі генетичні рівні пам'яті є системно організованими й розвиток наступного виду супроводжується перебудовою існуючих, починає простежуватись ще в класичних працях вчених психологів. Тому згодом словесно-логічну пам'ять почали розглядати не як найвищу, а як таку, що розвивається останньою в онтогенезі й взаємодіє з образною та афективною [3].

З розвитком досліджень когнітивних функцій в психології було виокремлено рівні пам'яті за участю свідомого контролю: стихійне відтворення минулого, що не усвідомлюється як згадування та контрольоване усвідомлене відтворення спогадів. Можна зробити висновок, що підкреслення свідомого контролю як визначального принципу вищої форми пам'яті стало передумовою формулювання поняття автобіографічної пам'яті, визначальною особливістю якої є самоусвідомлення.

В межах досліджень Харківської психологічної школи, Г.К. Серeda першим виокремив загальну інтенціональну тенденцію пам'яті як основи майбутнього досвіду, а також пов'язав пам'ять з особистістю, вказавши на їх взаємовплив. Вчений зазначав, що всі процеси пам'яті взаємопов'язані з мотиваційною сферою особистості й відбуваються на операційному рівні психіки. Цілі та мотиви особистості Серeda розглядав як "фільтр" свідомої репрезентації, а також

регулятор всіх мнемонічних процесів. Зміни пам'яті він пов'язував зі змінами мотиваційної сфери [14].

Вчення Г.К. Середи стали передумовою інтегративного підходу до вивчення пам'яті та виокремлення однієї з її головних функцій - формування ідентичності та цілісності особистості в її розвитку.

Слід зазначити, що теорія Г.К. Середи ґрунтувалася на вченнях видатного представника Харківської психологічної школи П.І. Зінченко. Загалом ідея центральної оперативної системи, що регулює процеси пам'яті залежно від цілей, мотивів та структури особистості простежується саме в його роботах. Теорія мимовільного запам'ятовування П.І. Зінченко пов'язала пам'ять не тільки з діями, а й життєдіяльністю, тобто з особистістю в цілому [14].

Перша інтегративна модель пам'яті, що включала операційний та мотиваційний компоненти, була пізніше розроблена С.П. Бочаровою, яка розглядала пам'ять як базову функціональну систему, що забезпечує цілісну діяльність особистості [3, с. 593].

О.М. Лактіонов запропонував концепцію пам'яті як індивідуального досвіду, що є центральним поняттям в структурі особистості та дорівнює автобіографічній пам'яті [10, с. 253].

За теорією О.М. Лактіонова індивідуальний мнемічний досвід складається з оперативної, довгочасної, історичної та біографічної пам'яті, що забезпечує почуття цілісності особистості, осмисленості діяльності та формує ідентичність. В процесі структурування спогади об'єднуються в узагальнені кластери, що може пояснювати феномени помилкового згадування, змішування спогадів та інверсій. На процес узагальнення, а також забування інформації в довготривалій пам'яті, на думку Лактіонова, впливають зміни цілей та мотивів. При цьому найбільш міцно запам'ятовуються спогади про події, що мали особистісну значущість та цінність. Доступні до свідомої репрезентації спогади пов'язані з сучасним суб'єкта та певним чином впливають на діяльність особистості.

Біографічна пам'ять за О.М. Лактіоновим складається з трьох загальних часових періодів, що визначаються суб'єктивно: новий досвід та умовне сучасне, минулий досвід активного особистісного становлення або “ретро-пам'ять”, що формує особистісні сценарії поведінки та забезпечує цілісність особистості, а також ранні спогади дитинства, що утворюють латентну, найбільш інтегровану структуру.

О.М. Лактіонов привернув увагу до особливостей впливу емоцій на процеси пам'яті. За результатами його досліджень негативні емоції сприяли забування або активному узагальненню, пов'язаних з ними подій.

М.А. Кузнецов досліджував емоційну пам'ять в межах діяльнісного підходу, визначаючи її як функцію емоційної установки та підкреслюючи її зв'язок з мотиваційною сферою особистості. Згідно з думкою Кузнецова емоційна пам'ять, окрім сигнальної функції в процесі діяльності, також здійснює інтегральну функцію через фіксування досвіду, що згодом вбудовується в структуру особистості та визначає її відношення до себе та інших [9].

Результатом емоційної пам'яті є почуття, яким властива предметність, модальність, узагальненість, системність та формування через афективне спілкування протягом розвитку. В процесі емоційної пам'яті відбувається поступова “кристалізація” емоцій, коли закріплюються міцні зв'язки між емоціями та образами, що їх викликали. Таким чином, почуття набувають ієрархічної когнітивно-афективної структури, що складається з різноманітного досвіду, пов'язаного з певним об'єктом. Складна структура почуттів пояснює іноді амбівалентне або протирічне ставлення особистості до певних явищ.

В класичній психології вивчення емоцій також ґрунтувалося на уявленні про трирівневу ієрархію емоційної пам'яті, де на найглибшому рівні знаходяться емоційно-перцептивні спогади, на проміжному - предметні або образні, та найвищому рівню відповідають світоглядні, найбільш узагальнені почуття та установки, що згодом стають рисою особистості. Таким чином було визначено, що емоційні сліди закарбовуються в тісному зв'язку зі знаннями про певний

об'єкт, що й обумовлює єдність емоційної та образної пам'яті. Свідома репрезентація емоцій відбувається через попереднє відтворення асоційованих з ними об'єктів та образів.

Згідно М.А. Кузнєцову свідомої репрезентації набувають саме емоції, в той час як почуття залишаються внутрішньою схемою реагування. Під час відтворення емоційного спогаду актуалізується вся система почуття від узагальненого до найбільш специфічного рівня. При цьому актуалізовані почуття можуть не співпадати з мотиваційною системою особистості, в такому випадку виникає емоційний конфлікт, що призводить до модифікації структури діяльності або ж до блокування емоцій на рівні свідомої репрезентації.

Загалом М.А. Кузнєцов визначає емоційно-забарвлені образи як основу автобіографічних спогадів. Він зазначає, що, хоча епізодична пам'ять є частиною автобіографічної, остання включає тільки такі епізоди, що міцно пов'язані з мотиваційною сферою особистості та відповідно мають емоційне забарвлення [8].

В зарубіжній психології вивченню автобіографічної пам'яті сприяли розвиток когнітивних наук, когнітивної психології, відмова від “комп'ютерної метафори” на користь теорії нейронних мереж, а також розвиток психології особистості.

Концепція епізодичної пам'яті Е. Тульвінга [48] спочатку розглядалась лише як пам'ять про певні події, фіксовані в часі та просторі. Е. Тульвінг визначав епізодичні спогади як перцептивно забарвлені та такі, що відносяться до особистого досвіду. Пізніше він зазначив, що під епізодичними з самого початку розумів автобіографічні спогади, але обрав більш загальний термін для їх назви [46].

Згодом Е. Тульвінг описав епізодичні спогади як знання про власну ідентичність, що кодуються та експліцитно відтворюються на аутоноетичному рівні свідомості [47]. Саме завдяки введенню поняття аутоноетичної свідомості

концепція епізодичної пам'яті Тульвінга розвинулась у когнітивну систему автобіографічної пам'яті.

Пізніше визначальною рисою епізодичної пам'яті почали вважати саме здатність свідомо “мандрувати часом”, тобто повторно проживати минулі події, будь-які за змістом та значущістю. Й хоча епізодична пам'ять та аутоноетична обізнаність є основою автобіографічної пам'яті, вони не є еквівалентними, тому що остання безпосередньо пов'язана з особистістю, в той час як епізодична може стосуватися будь-якого досвіду суб'єкта [50].

З розвитком когнітивістики, комп'ютерних наук, когнітивної психології, а також психології особистості, було започатковано сучасний підхід до вивчення автобіографічної пам'яті як до процесу, пов'язаного з різними когнітивними функціями, а також структурою особистості.

Інтерес до вивчення автобіографічної пам'яті як самостійного об'єкта досліджень збільшився після публікації так званого “випадка Джона Діна” У. Найсера [36], де вчений описав індивідуальні спогади, що містили риси як семантичної, так й епізодичної пам'яті, а також були точними за змістом, коли стосувалися загальних фактів, та спотвореними при зв'язку зі самосприйняттям респондента. У. Найсер припустив селф-центричність пам'яті, що може впливати на її зміст, а також поставив питання про механізми перебудови та спотворення інформації відповідно до установок особистості. Образні спогади, що насправді узагальнювали смисл окремих подій та відношення суб'єкта, Найсер назвав “репізодичними”, й це було першим кроком в розмежуванні широкого поняття епізодичної пам'яті Е. Тульвінга. Наступні дослідження підтвердили, що краще запам'ятовуються особистісно значущі події минулого, але при цьому зміст спогадів спотворюється особистим ставленням суб'єкта [16].

В. Брюер [21] визначив автобіографічну пам'ять як пам'ять пов'язану з особистістю, що включає в себе особистісно значущі спогади, автобіографічні факти, загальну особистісну інформацію та Я-концепцію. Автобіографічні спогади за Брюером складаються з образного, наративного та афективного

компонентів. Їх визначальні риси, вперше визначені саме В. Брюером, - це відчуття “проживання” минулого досвіду, визнання його таким, що має пряме відношення до особистості, а також віра в правдивість згадуваних подій. Таким чином було обозначено інтегративний підхід до вивчення пам’яті на перетині когнітивної та особистісної психології.

Згодом Д. Рубін [43], спираючись на різноманітні дослідницькі досягнення, визначив автобіографічну пам’ять як процес, що охоплює всі структури особистості, різні форми пам’яті, та не може бути обмежений єдиною концепцією або функцією. Автобіографічну пам’ять Д. Рубін розумів перш за все як свідоме відтворення особисто значущого досвіду, що супроводжується почуттям згадування. Мову та наративну систему він визначав як невід’ємні складові автобіографічної пам’яті. Загалом Д. Рубін розглядав особистісні спогади як здебільшого культурно-обумовлені наративи, що відображають суспільно прийняті життєві сценарії та стереотипи [17].

Основою автобіографічних спогадів Д. Рубін з самого початку вважав саме візуальні образи, а невід’ємну емоційну забарвленість приписував “яскравим” спогадам, або так званим “флешбекам” [41]. Пізніше він наголосив на полімодальності автобіографічних спогадів та їх варіативності залежно від емоційної, наративної складових, а також від контекста, що визначає їх зміст [44].

Власний внесок в наукове дослідження автобіографічної пам’яті Д. Рубін зробив теорією “зльоту ремінісценцій”, що стала основою так званої “кривої відтворення життєвих подій”, що охоплює спогади дитинства, молодості та недавнього минулого [42]. Д. Рубін пов’язував феномен найчастішого та швидкого згадування подій власної молодості в період від 10-ти до 30-ти років з особливостями підліткового та юнацького віку, що відрізняється новизною досвіду, значущими подіями та становленням ідентичності особистості.

В подальших дослідженнях “зліт ремінісценцій” було розділено на два значні періоди - від 10-ти до 20-ти років, що визначається великою кількістю

спогадів про соціально значущі події в житті підлітка, та від 20-ти до 30-ти років - період, що характеризується згадуванням подій, пов'язаних з близькими стосунками [29].

Також було знайдено, що “зліт ремінісценцій” може стосуватися й більш пізнього періоду життя, якщо він насичений особистісно значущими подіями для людини, такими, як боротьба за власне життя, свободу чи незалежність [28].

Загалом період життя, описаний Д. Рубіном як феномен “зльоту ремінісценцій” є організуючим для автобіографічної пам’яті, адже в цей період відбувається становлення провідних мотивів особистості, а також формування ідентичності, що є зв’язуючою ланкою в системі пам’яті [40].

Слід зазначити, що теорія “зльоту ремінісценцій” перегукується в своїх теоретичних положеннях з зоною “ретро-пам’яті” в континуумі індивідуального досвіду О.М. Лактіонова [10].

М. Конвей розробив селф-центричний підхід до біографічної пам’яті [26] та пов’язав зміни в автобіографічних спогадах зі змінами мотиваційної сфери особистості. Згідно теорії розвитку пам’яті Конвея, що була підкріплена нейрофізіологічними дослідженнями, значні відмінності між структурою Я дорослої особистості та структурою когнітивного Я дитини обумовлюються змінами мотиваційної структури, що пояснює феномен амнезії ранніх років життя та спотворення деяких спогадів.

В свою чергу К. Нельсон [37] запропонувала багатокomпонентну соціокультурну модель розвитку автобіографічної пам’яті, згідно до якої особистісна пам’ять поступово розвивається к п’ятому року життя та є результатом розвитку мнемонічних здібностей, мови та мовлення, виникнення когнітивного Я, а також просторово-часових категорій в процесі соціальної взаємодії й спілкування. Згідно з теорією Нельсон автобіографічна пам’ять дорослої особистості базується на семантичній та епізодичній, а також Я-репрезентації та наративних структурах, що формуються під впливом материнського дискурса. К. Нельсон вважала, що автобіографічна свідомість

неможлива без лінгвістичного та культурного опосередкування, й саме мова та культурні наративи визначають автобіографічні спогади [38] [див. Додаток 3].

Відмова від дихотомії семантичної та епізодичної пам'яті в когнітивній психології, а також визнання значної ролі особистості в мнемічних процесах призвели до необхідності об'єднання різноманітних наукових досягнень та моделювання автобіографічної пам'яті.

Перша “когнітивно-мотиваційна модель” пам'яті була розроблена М. Конвеєм та К. Плейделл-Пірсом [26], й пізніше вдосконалена М. Конвеєм та Дж. Сінгером [27]. Модель описала структуру автобіографічної пам'яті та процес конструювання спогадів, а також пояснила феномени пам'яті при психологічних розладах.

Звернемося до аналізу структури інтегративної моделі пам'яті М. Конвея.

Структура автобіографічної пам'яті, згідно з думкою Конвея, складається з трьох головних компонентів: оперативного Я або центральної виконавчої системи, довготривалого Я, що поєднує автобіографічну базу знань й концептуальне Я, та епізодичної пам'яті.

Провідна функція центральної виконавчої системи - генерація моделей реконструкції спогадів у відповідності до системи “мотив-ціль”. З цієї точки зору саме мотиви містять певний стандарт, що спрямовує роботу когнітивних функцій в діяльності. М. Конвей зазначає, що мотиви оперативного Я обмежуються й в той же час ґрунтуються на автобіографічній пам'яті. Поряд з мотиваційною структурою Конвей виділяє емоційну пам'ять як не менш важливу складову особистісних спогадів, що виконує комунікативну або оціночну функцію в процесі контролю дій та може, як сприяти досягненню цілей, так й дестабілізувати діяльність.

Довготривале Я, що відповідає поняттю довготривалої пам'яті, містить в собі ієрархічну базу автобіографічних знань, що складається з трьох рівнів: поверхневого, проміжного та глибинного. На поверхневому рівні знаходяться схеми життєвих подій та узагальнені знання про особливості певного періоду.

Кластери спогадів про періоди життя формуються відповідно до змін в мотиваційній структурі.

На проміжному рівні - узагальнені знання про окремі ситуації, а також більш узагальнені спогади про серію певних асоціативно пов'язаних подій минулого. При цьому найбільш яскравими є спогади про певні важливі для особистості події, найчастіше пов'язані з досягненням мети або критичними для людини ситуаціями.

На найглибшому рівні знаходяться епізодичні знання, що визначаються емоційно-перцептивною забарвленістю та точністю, й відносяться до епізодичної пам'яті. Перцептивні спогади слугують для контролю за діяльністю та згодом інтегруються з кластером більш абстрактних спогадів проміжного рівня, або повністю забуваються без повторення. Виняток складають події, що супроводжувались сильним емоційним забарвленням та особистісною значущістю - вони перетворюються у найбільш яскраві спогади, що можуть існувати, як інтегровано до структури пам'яті, так й окремо.

Епізодична пам'ять в моделі М. Конвея існує, з одного боку, незалежно від ієрархічної бази знань, а з іншого, у постійній взаємодії з нею. Згідно з теорією Конвея найглибший рівень пам'яті не має чітко організованої структури, а є лише перебігом певних перцептивних слідів, що активуються, частіше у формі візуальних образів, у відповідь на певні стимули.

Узагальнені знання про власний досвід є основою для формування ще більш абстрактної структури автобіографічної пам'яті - концептуального Я, що складається з особистісних сценаріїв, концепції можливого Я, а також переконань особистості.

Автобіографічна база знань та концептуальне Я знаходяться у постійній взаємодії. Новий особистісний досвід змінює уявлення людини про себе, в той же час досвід, що співвідноситься з власною особистістю запам'ятовуються краще за інший. Саме концептуальне Я є умовою послідовної та узгодженої поведінки особистості, а також основою її ідентичності.

Спогади пов'язані з ідентичністю в свою чергу є “фільтром” крізь який з'єднуються оперативне та довготривале Я, тобто відбувається як запам'ятовування, так й свідоме відтворення інформації [див. Додаток 1].

Процес реконструкції автобіографічних спогадів згідно з концепцією М. Конвея передбачає, що активація компонентів автобіографічної бази знань, а також їх подальша свідоміа репрезентація відповідно до діяльності оперативного Я може відбуватися шляхом генеративного або прямого відтворення.

Генеративне, або контрольоване, відтворення передбачає попередній аналіз вимог діяльності та визначення критерію пошуку і оцінки відтворюваних спогадів. Критерій пошуку співвідноситься з загальними критеріями ідентичності, що визначають прийнятність певних спогадів та їх допустимість до свідомої репрезентації, й таким чином формується модель реконструкції.

Активація патернів починається з проміжного рівня загальних спогадів. Згідно з дослідженнями М. Конвея як тільки перший сигнал досягає потрібних узагальнених знань, вони разом утворюють другий сигнал, або патерн, що відтворює більш глибинні спогади. Процес пошуку розгортається в асоціативних мережах ієрархічної бази знань та не контролюється центральною оперативною системою. Як тільки спогади активовані, вони стають доступними для перевірки відповідно до оперативних критеріїв та подальшої свідомої репрезентації або відхилення [див. Додаток 2].

Таким чином згенерований автобіографічний спогад - це паттерн, що активується в базі знань пам'яті залежно від моделі відтворення та співвідноситься з діяльністю й самовизначенням особистості.

Пряме відтворення відбувається у відповідь на прямі перцептивні стимули, що спрацьовують як готова модель відтворення та не потребують попередньої участі центральної виконавчої системи.

За умови інтегрованості всіх мнемонічних компонентів в структуру автобіографічної пам'яті процес активації починається саме з проміжного рівня

узагальнених знань з подальшою активацією асоціативно пов'язаних з ними абстрактних та епізодичних спогадів.

Спонтанні безпосередньо відтворені спогади спочатку не усвідомлюються та зазвичай переривають рух цілеспрямованої діяльності. Тому головна задача оперативного Я - вирішити чи вбудовувати активовані патерни в поточний процес обробки, тобто враховувати їх чи ні. М. Конвей зазначає, що найчастіше спонтанні спогади виникають в розсіяному або стресовому стані, але за умови, що система знаходиться в "режимі активного відтворення".

Згідно з теорією М. Конвея активація на різних рівнях бази знань дифузна, тому для формування змістовного та стабільного патерна потрібна генеративна модель відтворення.

Слід зазначити, що когнітивно-мотиваційна модель розроблена з урахуванням двох провідних функцій пам'яті: реєстрація актуального досвіду в процесі діяльності, а також забезпечення почуття самоузгодження особистості в суб'єктивному часі та просторі. Згідно з думкою М. Конвея [27] між необхідністю отримання зворотнього зв'язку та підтримкою цілісної ідентичності існує конкуренція, адже контроль за діяльністю перешкоджається блокуванням інформації, що не узгоджується з самовизначенням особистості, її провідними мотивами та цінностями. На думку Конвея, потреба у самоузгодженні завжди переважає над потребою у зворотньому зв'язку, тому певна інформація про власний досвід може бути спотворена або забута. В той же час саме обмеженість збережених в пам'яті знань та фільтрація свідомих репрезентацій уможлиблює здорове функціонування цілісної особистості.

В цілому теоретичні засади селф-центричного підходу М. Конвея до вивчення пам'яті збігаються з вченнями Г.К. Середи, що розвивалися в межах Харківської психологічної школи.

Таким чином, провівши аналіз розвитку досліджень особистісної пам'яті в психології, можна зробити висновок, що автобіографічна пам'ять є сучасним поняттям, що пов'язується з формуванням ідентичності особистості та

забезпеченням її цілісності в розвитку. Загалом при порівнянні вітчизняних та зарубіжних наукових досягнень в галузі автобіографічної пам'яті простежується спільний системний діяльнісний підхід, в межах якого дослідники різних країн власними шляхами дійшли майже одних й тих самих наукових висновків. Відмінність полягає в тому, що в зарубіжних дослідженнях автобіографічна пам'ять, хоча й пов'язується з емоційної, але більшою мірою ґрунтується на епізодичній пам'яті та особистісних поведінкових схемах.

У підсумок зазначимо, що досвід запам'ятовується як автобіографічний тільки у випадку, коли суб'єкт визначає його як особистісно значущий, спираючись на власні емоції та переживання. А емоції в свою чергу формують погляди та характер особистості. Тому можна зробити висновок, що зв'язок автобіографічних спогадів зі структурою особистості опосередкований емоційною пам'яттю.

1.2. Автобіографічна пам'ять в структурі особистості

В попередньому розділі було розглянуто класичні та сучасні уявлення щодо вивчення проблеми автобіографічної пам'яті в психології, а також визначено, що автобіографічна пам'ять має міцні зв'язки зі структурою особистості та іншими когнітивними системами, насамперед такими, як мова та мовлення.

Згідно з сучасними уявленнями автобіографічна пам'ять розглядається як предмет дослідження на перетині когнітивної психології та психології особистості. В цьому розділі висвітлено головні напрямки вивчення особистісної пам'яті в сучасних дослідженнях, а також проведено аналіз останніх досліджень автобіографічної пам'яті в контексті емоційної сфери особистості.

В сучасній психологічній науці автобіографічні спогади вивчаються у їх зв'язку з віковими особливостями, ідентичністю та життєвими сценаріями

особистості, особливостями мислення й планування майбутнього, а також у зв'язку з психологічними травмами та розладами такими, як ПТСР та депресія. Загалом в полі автобіографічної пам'яті може бути досліджений будь-який аспект особистості.

Згідно з дослідженнями вікових розбіжностей функціонування та особливості особистісної епізодичної пам'яті змінюються протягом життя залежно від процесів когнітивного контролю, що розвиваються у молодшому шкільному віці та послаблюються в похилому. Дорослі люди менш схильні до самостійного відтворення образних спогадів, ніж юнаки, але в той же час більш успішні у відтворенні таких спогадів, коли отримують відповідний сигнал ззовні, або ж “за потребою”. У дітей та літніх людей спостерігаються труднощі з розрізненням спогадів про реальні минулі події та уявні. В той же час діти дошкільного віку найчастіше відтворюють перцептивно забарвлені спогади, а літні люди навпаки втрачають доступ до деталей особистих спогадів та більше керуються схематичними знаннями про події власного життя [45].

При цьому згідно з дослідженнями О.А. Невоєнної емоційно-забарвлені спогади притаманні будь якій віковій категорії досліджуваних, але з віком емоційна складова спогадів набуває більшого негативного навантаження, або ж спогади відтворюються емоційно нейтральними [13]. В той же час молоді притаманно відтворювати більше позитивно забарвлених спогадів, що пов'язується з використанням захисних механізмів при негативних подіях [11].

Культурна складова автобіографічної пам'яті була першим предметом її дослідження й залишається актуальною сьогодні з огляду на суспільно-історичну значущість індивідуальних спогадів, а також вплив культурних особливостей на формування особистості [6].

Дослідження гендерного компоненту автобіографічної пам'яті, проведені О.Ф. Івановою, М.А. Кузнецовим, а також й зарубіжними психологами, показали, що особистісні спогади відображають стереотипні уявлення щодо гендеру особистості як аспекту самовизначення [6 ; 24]. При цьому чоловічі спогади

емоційно менш забарвлені, ніж жіночі, а також в особистісних спогадах спостерігаються гендерні розбіжності у провідних цінностях респондентів [8].

В галузі особистісної психології найбільший інтерес представляє зв'язок автобіографічної пам'яті з самовизначенням та самосприйняттям особистості.

Останні дослідження показали вплив негативних особистих спогадів на самооцінку та настроїв залежно від того як відтворені спогади пов'язані з мотиваційно-ціннісною сферою респондентів [5].

М. Конвей розглядав спогади самовизначення як потужні інтеграції життєвих сценаріїв та знань з минулого, що можуть порушувати баланс адекватного пристосування до реальності, коли переважає потреба в особистісній самоповазі та цілісності [27]. У вітчизняних дослідженнях емоційної пам'яті також було підтверджено, що неприйнятні для особистості спогади та емоції пригнічуються під дією захисних механізмів [11].

Життєві сценарії особистості в контексті автобіографічної пам'яті зараз вивчаються й українськими психологами та підтверджують концептуальну опосередкованість відтворюваних спогадів, їх емоційно позитивне або нейтральне забарвлення залежно від віку, а також пов'язаність з провідними потребами особистості [2].

Також у зв'язку з внутрішніми сценаріями поведінки М. Мікулінджер досліджував стилі прив'язаності відповідно до яких відтворювані спогади дорослих респондентів відрізняються яскравістю та емоційною інтенсивністю негативних спогадів при низькій емоційній саморегуляції та тривожному стилі прив'язаності, або узагальненістю та беземоційністю при спробах уникнення неприємного та травматичного досвіду, що несумісний з самовизначенням особистості. В той час як респонденти з безпечним стилем прив'язаності легко відтворювали негативні спогади, що при цьому не відзначалися емоційною інтенсивністю [27]. Загалом стабільність стилів прив'язаності співвідноситься зі стабільністю пов'язаних з ними особистісних спогадів [33].

Автобіографічна пам'ять сьогодні є галуззю дослідження мислення, а саме уявлення та планування майбутнього й прийняття рішень. На думку Д. Бернтсен [18] автобіографічна образна пам'ять є умовою уявного мисленнєвого мандрування часом та формування образу майбутнього, що відбувається шляхом рекомбінації знань минулого, більшою мірою особистісних схем та сценаріїв, опосередковано цілями та мотивами.

Згідно з дослідженнями [15] при негативному сценарії у прогнозуванні майбутнього частіше задіяна саме образна пам'ять - знання з особистого досвіду, що можуть вплинути на майбутні події. А при позитивному сценарії задіюються більш узагальнені або семантичні знання, що часто призводять до помилкових прогнозів. Загалом автобіографічна образна пам'ять частіше задіюється при плануванні подій найближчого майбутнього, що також підвищує вірогідність успішної реалізації намірів. Взаємозв'язок автобіографічної пам'яті з образом майбутнього, а також її вплив на процес планування й успішність реалізації намірів потребує подальших досліджень.

Найчастіше сьогодні автобіографічна пам'ять досліджується в галузі клінічної психології. Особистісні спогади вивчаються у їх зв'язку з найбільш розповсюдженими психологічними розладами такими, як ПТСР та депресія.

При цьому особливий інтерес дослідників викликає посттравматичний стресовий розлад, адже його діагностування враховує специфічний феномен автобіографічної пам'яті, а саме інтрузивні та дестабілізуючі перцептивно-емоційно забарвлені спогади.

Згідно з моделлю дуалістичної репрезентації травматичних спогадів при ПТСР, що була розроблена К. Брюїном [22], травматичні спогади складаються з двох мнемонічних компонентів: вербального та афективного. Вербальний компонент найчастіше є доступним для свідомої репрезентації у формі семантичних знань про себе, а афективний зберігає ті аспекти події, що можуть бути відтворені у формі емоцій та нібито пережиті заново. Відповідно до моделі

вербальні та афективні аспекти різних ситуації можуть бути відтворені як разом, так і окремо.

Припускається, що при стресових станах афективно навантажений компонент спогадів активується певними перцептивними сигналами-тригерами та втручається в свідомість у формі “флешбэков”, викликаючи дестабілізуючий ефект. На думку М. Конвея [26] перцептивні деталі травматичної події певний час зберігаються відокремлено від структури пам’яті через відсутність мотивів, що могли б інтегрувати цей досвід до загальної бази минулого. Як наслідок, неінтегровані травматичні спогади більше пов’язуються з оперативним Я особистості, підтримуючи негативну асоціацію між травматичними спогадами та мотивами, що були провідними під час травматичних подій. Й в такому випадку стримуюча дія захисних механізмів може розповсюджуватись не тільки на спогади, а й на мотиваційно-потребнісну систему, що спостерігається вже при депресії.

Під час повторної травматизації утворюються неконтрольовані кластери автобіографічної пам’яті тісно асоційовані з мотиваційною сферою, що за відсутністю захисних механізмів безпосередньо відтворюються у вигляді нав’язливих негативних перцептивно-емоційних спогадів [26]. Травма стає неінтегрованою частиною ідентичності [27].

Д. Рубін у своїх дослідженнях дійшов висновку, що травматичні події при ПТСР насправді мають внутрішню узгодженість та зв’язок із системою життєвих наративів особистості. До того ж, він вважав, що чим сильніший зв’язок травматичних подій з ідентичністю суб’єкта, тим вище ризик стресового розладу [44].

Дослідження емоційних спогадів як індикаторів ідентичності, проведені Д. Бернтсен та Д. Рубіном продемонстрували централізованість емоційно негативних спогадів саме у респондентів з ознаками емоційного дистресу та ПТСР. При цьому позитивно забарвлені спогади були визначальними в життєписі респондентів без ознак посттравматичного стресового розладу,

стосувалися подій віддаленого минулого, а також відзначалися зв'язком з культурними нормами та життєвими сценаріями особистості [20].

Ш. Хаке проводив дослідження біженців та переселенців з певним травматичним досвідом та визначив, що респонденти з високими показниками стресового розладу та депресії відтворюють менше яскравих спогадів, а більше узагальнених, намагаючись уникати флешбеки та дестабілізуючі негативні спогади. При цьому молодь легше згадує негативні події прямої та непрямої травматизації, а люди середнього віку описують травматичні події емоційно відсторонено, або ж навпаки так, нібито заново їх переживають. Загалом респонденти з ПТСР відтворюють більше негативних за змістом спогадів, незалежно від того, які стимули отримують [31 ; 32].

В одному з досліджень було знайдено негативну емоційно-перцептивну забарвленість спогадів, пов'язаних з прямою травматизацією, та переважаючу узагальненість решти спогадів, не пов'язаних з безпосередніми травматичними подіями та незалежно від їх змісту, у респондентів з ознаками ПТСР та тривожності [31].

Українська дослідниця Л.В. Засєкіна в свою чергу знайшла відмінності між травматичними та негативними спогадами. Психолінгвістичний аналіз травматичних спогадів продемонстрував їх деталізованість, значну емоційну забарвленість, низьку логічну послідовність при відтворенні, а також слабе усвідомлення травматичних подій та слабку мотивацію відтворювати їх у формі наративу порівняно з негативними спогадами у всіх респондентів, незалежно від рівня ПТСР. Згідно з дослідженнями у респондентів з високим рівнем ПТСР травматичні спогади відрізняються більшою афективною інтенсивністю й супроводжуються почуттям провини та власної відповідальності за травматичні події, а також відсутністю загального контекста, тобто неорганізованістю та відокремленістю від ієрархічної структури пам'яті. При цьому врахування об'єктивних чинників під час відтворення травматичних подій імовірно знижує почуття провини та ризик посттравматичного розладу особистості [51 ; 52].

Порівняльний аналіз різних досліджень травматичних спогадів показує, що при високих показниках ПТСР у респондентів переважають надто узагальнені довільні спогади, що супроводжуються мимовільними, вербально не представленими “флешбеками”, а також впливають на ідентичність прямо пропорційно негативним наслідкам стресогенних подій [34].

На тлі нейропсихологічних досліджень К. Плейделл-Пірса згідно з якими вербалізація блокує емоційну складову спогадів [26] було розроблено метод наративної реконструкції для усунення нав'язливих дестабілізуючих травматичних спогадів через їх обробку, інтеграцію до структури пам'яті та підпорядкування мотиваційній сфері особистості [39].

У респондентів з високим рівнем депресії спостерігається схильність до блокування емоційно-перцептивного компоненту та відтворення надто узагальнених або категоріальних спогадів. Вважається, що надзагальність пам'яті та блокування афективної складової спрацьовує як захисний механізм при актуалізації травматичних спогадів [26 ; 38 ; 11].

Згідно з дослідженнями [15] респонденти з високою тривожністю продукують більше негативних образів, ніж депресивні чи здорові, але не менше позитивних. В той час як респонденти з високим рівнем депресії відтворюють менше позитивних спогадів, але не відрізняються кількістю негативних від тривожних та здорових респондентів.

Згідно з дослідженнями емоційної пам'яті, що проводились Е. Кенсінгер високий рівень тривожності сприяє запам'ятовуванню саме негативних аспектів подій, що відрізняються перцептивною яскравістю. При цьому за довільним відтворенням спогади відзначаються емоційно-перцептивним забарвленням та точністю, але браком концептуальних знань про негативні події [30].

Провівши аналіз досліджень харківських психологів [7 ; 12] можна припустити, що визначальним чинником рівня тривожності, або навпаки депресії, є тривалість впливу травматичних подій на особистість. При тривалій ретравматизації підвищується рівень тривожності та стресу, в той час як

тривалість невирішеного конфлікту без постійного впливу стресогенного чинника посилює тенденцію до уникнення проблеми та відповідних узагальнених або “блідих” спогадів.

Загалом найпотужніша яскравість як візуальних образів, так й емоційних реакцій спостерігається саме у мимовільних спогадах про травматичні події, що спостерігається при високих показниках ПТСР. У випадках інтегрованості травматичного досвіду до ієрархічної структури автобіографічної пам'яті та можливості вербальної репрезентації, відтворення негативних спогадів свідомо контролюється, але їх дія на мотиваційну сферу залишається потужною, що позитивно впливає на яскравість, негативну забарвленість спогадів та спостерігається при високих показниках тривожності. В той час як пригнічення чи коригування травматичних спогадів при відтворенні, узагальненість та емоційна нейтральність спостерігаються при депресії.

Особливості спогадів про негативні події у респондентів з низькими та помірними показниками ПТСР, тривожності та депресії потребують подальших досліджень.

З огляду на лабораторні дослідження психологічно здорові респонденти відтворюють більше спогадів саме на стимули з позитивним або нейтральним забарвленням, а також демонструють схильність уникати спогади з потужним афективним навантаженням [26 ; 3, с.396].

Відповідно до нейрофізіологічних досліджень Д. Рубіна основа автобіографічних спогадів - саме експліцитна візуальна образна пам'ять, що робить спогади яскравими та уможливорює почуття “мандрування” в минуле. В той час як провідна функція емоційної пам'яті була знайдена в патопсихологічних дослідженнях. При цьому спогади про травматичні події визначаються як потужністю емоційної реакції, так й яскравістю візуальних образів [45]. Останні дослідження підтвердили низьку кореляцію емоційного компонента з іншими факторами автобіографічних спогадів при не патологічних станах особистості, а також визначальну роль таких компонентів, як

перцептивна забарвленість, візуальна образність, особистісна релевантність, наративна узгодженість та почуття “проживання” відтворюваних спогадів при станах психологічного благополуччя [19].

Клінічні дослідження емоційної пам'яті, проведені Є.В. Заїкою та М.А. Кузнєцовим показали, що негативна та амбівалентна емоційна забарвленість спогадів більшою мірою притаманна респондентам з невротичними розладами, в той час як відсутність емоційного компонентна спостерігається при органічних порушеннях мозку. При цьому респонденти з невротичними розладами схильні продукувати в цілому менше емоційно забарвлених спогадів, ніж здорові [3, с.396-399].

Нейропсихологічні дослідження [30] довели вплив валентності емоцій на запам'ятовування епізодичної інформації та підтвердили, що, хоча емоційна забарвленість будь-якої валентності сприяє кращому запам'ятовуванню подій, але саме негативні емоції сприяють запам'ятовуванню деталей, й відповідно роблять найбільш яскраві спогади негативно забарвленими. В той час як позитивна емоційна забарвленість сприяє запам'ятовуванню загальної концепції подій. Також згідно з дослідженнями Е. Кенсінгер саме негативна емоційна пам'ять має міцні зв'язки з сенсорно-перцептивними мнемонічними слідами. В той час як позитивні емоції міцніше пов'язані з концептуальним знанням або семантичною пам'яттю.

Дослідження емоцій в процесах пам'яті, що проводились Т. Бьюкененом [23] довели вплив емоційного фону особистості на запам'ятовування та на процес відтворення спогадів. Відтворювані емоційно забарвлені спогади переживаються як такі, що мають відношення до теперішнього, тобто щільно пов'язані з настроєм та самопочуттям особистості.

Тож особливості автобіографічних спогадів обумовлені загальним емоційним станом особистості, а також дією захисних механізмів.

Можна зробити висновок, що емоційний компонент автобіографічних спогадів відіграє провідну роль у випадку пов'язаності з прямим травматичним

досвідом, що продовжує впливати на мотиваційно-потребнісну сферу особистості та обумовлювати її психологічний стан.

Дослідження емоційної пам'яті є доцільним при вирішенні психологічних проблем, викликаних травматичним досвідом у людей, що переживають різні види психологічних криз, брали участь в бойових діях, пережили військові події, досвід примусового переселення, насильство, геноцид та втрату близьких, або будь які терористичні акти та катастрофи.

Загалом автобіографічна пам'ять є галуззю дослідження індивідуальних відмінностей, з огляду на її міцні зв'язки зі структурою особистості. В той час як різноманітність та неоднозначність результатів вивчення автобіографічних спогадів у зв'язку з емоційною сферою особистості свідчать про необхідність подальших досліджень в цій галузі.

Висновки:

1. В сучасній психології автобіографічна пам'ять розглядається як система довготривалої пам'яті про особистісно значущий досвід, що пов'язана зі структурою особистості та поєднує елементи образної, семантичної та емоційної пам'яті.
2. Провідними функціями автобіографічної пам'яті вважаються формування ідентичності та підтримка цілісності особистості в її розвитку.
3. В межах психологічного моделювання сформувався сучасний підхід до автобіографічної пам'яті як до ієрархічної структури знань, що функціонує на рівні перцептивно забарвлених образів, узагальнених знань про особистий досвід, а також на рівні неусвідомлюваних схем поведінки та особистих переконань.
4. В сучасних психологічних дослідженнях визначальними рисами автобіографічних спогадів вважаються особистісна релевантність,

емоційно-перцептивна забарвленість подій минулого, почуття згадування або “проживання” відтворюваних подій та віра в їх правдивість.

5. Автобіографічна пам'ять вивчається в різних напрямках психології: психології особистості, когнітивній, віковій, клінічній нейропсихології.
6. За результатами останніх досліджень можна зробити висновок, що автобіографічна пам'ять має міцний зв'язок з самовизначенням особистості, життєвими сценаріями, потребнісно-мотиваційною сферою, мисленням. Аналіз останніх досліджень автобіографічної пам'яті в контексті емоційної сфери особистості свідчить про необхідність подальших досліджень особистісної пам'яті у зв'язку з порушеннями емоційної сфери типу ПТСР, депресії та ін.

2. ОПИС ПРОЦЕДУРИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Мета, гіпотеза та завдання

За результатами теоретичного аналізу було визначено, що автобіографічна пам'ять є підвидом емоційної та епізодичної пам'яті, що має міцні зв'язки зі структурою особистості. В той час як аналіз останніх психологічних досліджень автобіографічної пам'яті в контексті емоційної сфери особистості показав доцільність вивчення цього виду пам'яті у зв'язку з травматичним досвідом та емоційним станом особистості.

Метою дослідження є вивчення автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться у стані посттравматичного стресового розладу, депресії, підвищеної тривожності; проведення порівняльного аналізу особливостей автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться у станах ПТСР, депресії, тривожності, та які не мають порушень емоційної сфери.

Згідно з нашою гіпотезою ми припускаємо, що при порушених емоційних станах особистості, пов'язаних з травматичним досвідом, будуть переважати емоційно забарвлені негативні за змістом спогади.

Завданнями дослідження є:

1. аналіз спогадів про події близького минулого у осіб, які знаходяться у стані ПТСР, депресії, підвищеної тривожності та у осіб, які не мають порушень емоційної стабільності;
2. діагностика психологічного стану досліджуваних з метою визначення рівня ПТСР, депресії, тривожності;
3. визначення особливостей автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться у стані ПТСР, депресії, підвищеної тривожності та у осіб, які мають стабільний емоційний стан.

2.2. Соціально-демографічний опис вибірки

Для виконання завдань дослідження було сформовано вибірку досліджуваних, що складалася з цивільних осіб жіночої та чоловічої статі двох вікових категорій - від 18 до 55 років, які мали досвід знаходження на прифронтових територіях під час повномасштабної війни в Україні, а також досвід вимушеного переселення через військові дії. Загалом у дослідженні взяли участь 102 особи, з них 75 жінок та 27 чоловіків. До вікової категорії від 18 до 35 років увійшло 42 особи, з них 27 жінок та 15 чоловіків. Другу вікову категорію від 36 до 55 років склало 60 осіб, з них 48 жінок та 12 чоловіків.

Всі досліджувані були харків'янами з різних районів міста, що знаходилося під артилерійськими та авіаобстрілами з першого дня повномасштабної оборонної війни в Україні. Всі досліджувані мали досвід перебування в місті під час його облоги, що супроводжувався відчуттям прямої загрози власному життю. Переважна більшість досліджуваних мали досвід вимушеного переселення в межах країни або за кордон через військові дії. Але під час проходження опитування більшість досліджуваних вже повернулись додому з евакуації та знаходились в Харкові, що час від часу продовжує зазнавати ворожих ракетних обстрілів. Решта досліджуваних перебуває в евакуації в межах країни або за кордоном та має статус переселенців і біженців.

Деякі з досліджуваних втратили житло внаслідок ворожих обстрілів та не мають постійного місця мешкання на момент проходження опитування. Троє досліджуваних мали досвід тривалого перебування в окупації під артилерійськими обстрілами, але на момент проходження опитування вже довгий час знаходились в безпеці.

Більшість досліджуваних мали вищу освіту або знаходились в процесі її отримання, а також були працевлаштованими під час війни та в евакуації. Серед респондентів переважали професії вчителів, викладачів, лікарів, а також

підприємців, майстрів та ремісників. Майже всі досліджувані зрілого віку мали сім'ї, деякі з них виховували неповнолітніх дітей та відчували занепокоєння щодо їх майбутнього в умовах війни.

Таким чином для проведення дослідження було обрано осіб, які знаходились під дією стресогенних чинників, що могли вплинути на їх емоційний стан.

З метою поділу вибірки на групи та проведення порівняльного аналізу було здійснено діагностику емоційного стану досліджуваних задля визначення рівня посттравматичного стресового розладу, депресії та тривожності. Відповідно до результатів діагностики вибірку було поділено на групи досліджуваних з ознаками ПТСР, депресії та тривожності, а також виокремлено групу досліджуваних без порушень емоційної сфери.

Загалом групу з порушеннями емоційної сфери склало 67 досліджуваних, з них 60 жінок та 7 чоловіків, при цьому 27 осіб увійшло до вікової категорії від 18 до 35 та 40 досліджуваних склало вікову категорію від 36 до 55 років. Відповідно, до групи без порушень емоційної стабільності увійшло 35 осіб з вибірки, з них 20 чоловіків та 15 жінок, до вікової категорії від 18 до 35 увійшло 16 осіб, решта 19 досліджуваних склали вікову категорію від 36 до 55 років.

В цілому високий рівень посттравматичного стресового розладу було визначено у 37 досліджуваних, з них 4 чоловіка та 33 жінки обох вікових категорій. Варто зазначити, що всі досліджувані з високим рівнем ПТСР також мали високі показники за шкалами депресії та тривожності.

За шкалою депресії різні рівні депресивного стану було визначено у 30 осіб. При цьому враховувалися тільки ті досліджувані, у яких стан депресії не поєднувався з високим показником ПТСР. Легкий ступінь депресії було визначено у 24 осіб обох статей та вікових категорій. За показником депресії середньої тяжкості було визначено 5 осіб, всі жінки обох вікових категорій. Важкий стан депресії було визначено всього у 1 особи - жінки віком від 36 до 55 років.

Також вибірку склали 16 осіб з середнім та 9 осіб з високим ступенями тривожності, але всі визначені випадки підвищеної тривожності були коморбідними з високим рівнем ПТСР та депресії у досліджуваних.

2.3. Опис процедури та методів дослідження

Процедуру дослідження було поділено на два етапи, що склалися з кількох кроків відповідно до мети та завдань дослідження.

Перший етап складався з опитування досліджуваних, збору даних для подальшого аналізу та формування вибірки досліджуваних. Для виконання цього завдання було створено опитувальник у вигляді Google-форми, що містив попередню анкету для збору демографічних даних досліджуваних, а саме інформації про вік, стать, місцезнаходження, досвід перебування на прифронтових територіях під час повномасштабної війни в Україні та досвід вимушеного переселення.

Збір психологічних даних також складався з кількох кроків. Першим кроком було вивчення автобіографічної пам'яті досліджуваних стосовно недавнього минулого за “Методикою довільного відтворення та суб'єктивного шкалювання особистих спогадів” (див. Додаток 4). Другим кроком в опитуванні досліджуваних було проведення діагностики їх емоційного стану за наступними методиками. Для визначення рівня депресії було застосовано “Шкалу депресії центру епідеміологічних досліджень” в україномовній адаптації Д.С. Зубовського, В.І. Осьодло [4]. Шкала включає 20 пунктів, що націлені на визначення ступеня активності, якості фізичного самопочуття та емоційного стану досліджуваного. Опитувальник дозволяє діагностувати депресію на різних стадіях розвитку порушення.

Для визначення симптомів посттравматичного стресового розладу було використано “Шкалу для клінічної діагностики ПТСР” в адаптації В.Г. Безшейко

[1]. Шкала націлена на оцінку чотирьох кластерів симптомів ПТСР: нав'язливих спогадів та станів, уникнення зовнішніх стимулів та спогадів про стресову подію, негативних думок та почуттів, а також симптомів нервового збудження.

Останнім кроком було визначення стану тривожності досліджуваних за допомогою “Опитувальника для визначення генералізованого тривожного розладу” в адаптації Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії (див. Додаток 5). Шкала містить сім тверджень, що націлені на оцінку емоційного стану респондентів та діагностування тривожного та панічного розладів, соціальної фобії, а також ознак посттравматичного стресового розладу на різних етапах розвитку порушення.

Другим етапом процедури дослідження є статистичний аналіз результатів за методами кластерного, дисперсійного та регресійного аналізів даних. З метою групування вибірки за ознаками статі, віку, а також показниками ПТСР, депресії та тривожності було обрано кластерний аналіз, що дозволяє структурувати спостереження для проведення подальшої процедури аналізу міжгрупових розбіжностей.

З огляду на завдання дослідження, а саме вивчення особливостей автобіографічних спогадів залежно від емоційного стану особистості, було обрано дисперсійний аналіз з метою визначення розбіжностей між групами спостережень за ознаками автобіографічної пам'яті.

Заключним кроком процедури статистичного аналізу було обрано будівництво регресійної моделі з метою кількісного визначення можливих причинно-наслідкових зв'язків між фактором посттравматичного стресового розладу та досліджуваними ознаками автобіографічних спогадів.

3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

З метою дослідження особливостей автобіографічної пам'яті у осіб, що знаходяться у станах ПТСР, депресії та підвищеної тривожності було проведено якісну та математично-статистичну обробку отриманих даних.

3.1. Результати кластерного аналізу даних вибірки досліджуваних

З метою визначення внутрішньої структури отриманих емпіричних даних та класифікації вибірки на однорідні групи для подальшого вивчення особливостей автобіографічних спогадів було проведено кластерний аналіз за наступними незалежними змінними: вік, стать, показники ПТСР, депресії та тривожності.

Відповідно до першого кластерного рішення за методом Варда було виокремлено п'ять груп за ознаками віку, статі, а також високими та низькими показниками ПТСР і депресії (див. Додаток 6). При цьому досліджувані обох вікових категорій та статей з високим показником ПТСР були об'єднані в спільну групу. В той час як різні показники за шкалами депресії та тривожності було об'єднано в спільні кластери за відсутності значної дистанції між ними.

Далі було проведено перевірочну кластеризацію методом к-середніх з метою визначення статистичної значимості відмінностей між виділеними кластерами. За алгоритмом Хартіган-Вонг було виокремлено чотири можливих кластери зі значущою відмінністю (див. Додаток 7). До першого кластеру було віднесено досліджуваних обох статей молодого віку з високим рівнем ПТСР.

Другий кластер об'єднав досліджуваних обох статей зрілого віку з високим рівнем ПТСР. До третього кластеру увійшли досліджувані обох статей зрілого віку з підвищеним рівнем депресії. Четвертий кластер об'єднав досліджуваних обох статей молодого віку з підвищеним рівнем депресії. Таким чином описане кластерне рішення будується лише навколо показників ПТСР, депресії та віку.

З огляду на те, що досліджуваних чоловічої статі з високими показниками ПТСР, депресії та тривожності було недостатньо для формування окремого кластеру вибірки, ознаку статі було вирішено не враховувати в подальшому аналізі даних.

А відповідно до мети дослідження, а саме проведення порівняльного аналізу особливостей автобіографічної пам'яті у осіб, які знаходяться у станах ПТСР, депресії, тривожності, та які не мають порушень емоційної сфери ознаку віку також не було враховано під час подальшого аналізу.

За результатами повторної кластеризації методом k-середніх було запропоновано три можливих кластери досліджуваних (див. Додаток 8). Перший кластер об'єднував досліджуваних обох статей молодого та зрілого віку з низьким показником ПТСР та підвищеним рівнем депресії. Другу групу склали досліджувані обох статей молодого та зрілого віку з високими показниками ПТСР. До третьої групи увійшли досліджувані обох статей та обох вікових категорій з низькими показниками ПТСР і депресії.

Таким чином за результатами кластерного аналізу даних було виділено три групи досліджуваних:

а) першу групу склали досліджувані обох статей молодого та зрілого віку з високими показниками ПТСР у кількості 37 осіб;

б) до другої групи увійшли досліджувані обох статей молодого та зрілого віку з високими показниками депресії у кількості 30 осіб;

в) третю групу склали досліджувані обох статей молодого та зрілого віку з низькими показниками за всіма шкалами емоційних порушень у кількості 35 осіб.

3.2. Інтерпретація результатів вивчення автобіографічних спогадів у осіб з високими рівнями ПТСР та депресії

За результатами кластерного аналізу було визначено групи досліджуваних з високими показниками посттравматичного стресового розладу та депресії, що дало підставу провести аналіз особливостей автобіографічних спогадів в цих групах.

В групах досліджуваних з високими показниками ПТСР та депресії спостерігалася майже рівна кількість як негативних, так і позитивних спогадів та емоцій при згадуванні. При цьому негативні спогади та емоції дещо переважали над позитивними в групі досліджуваних з ПТСР, але у незначному відсотку (див. Таблиця 3.1, 3.2). Досліджувані з високими показниками депресії відтворювали рівну кількість негативних та позитивних спогадів (див. Таблиця 3.1).

Таблиця 3.1:

Дані спогадів про недавнє минуле у осіб з високим рівнем ПТСР і депресії

	Негативні спогади	Позитивні спогади	Нейтральні спогади
Група 1 (ПТСР)	48.6%	43%	2.7%
Група 2 (депресія)	40%	40%	3%

В той час як спогадів з негативним емоційним забарвленням в них було дещо менше ніж позитивних, але також у незначному відсотку (див. Таблиця 3.2). Також зазначимо, що досліджувані з емоційними порушеннями майже не відтворювали спогади з нейтральним змістом або нейтральним емоційним забарвленням, що також може бути пов'язано з їх нестабільним емоційним станом.

Таблиця 3.2:

Дані емоційної забарвленості подій недавнього минулого у осіб з високим рівнем ПТСР і депресії

	Негативні емоції	Позитивні емоції	Нейтральні емоції
Група 1 (ПТСР)	46%	43%	2.7%
Група 2 (депресія)	43%	50%	3%

В змісті спогадів досліджуваних з високим рівнем ПТСР і депресії переважали події початку війни, обстрілів, сирен повітряних тривог, дефіциту їжі, вимушених переїздів та втрати зв'язків з близькими чи друзями, а також труднощі адаптації до нових умов життя. При цьому деякі з них також відмічали позитивні для себе обставини, незважаючи на жахи та втрати війни, такі як єдність з родиною в евакуації чи нові знайомства, а також повернення додому. Також досліджувані згадували щасливі та важливі для себе події, що передували початку війни такі як подорожі, весілля дітей, свята та зустрічі з друзями, намагаючись дещо відсторонитися від травматичних спогадів.

Описані результати узгоджуються з даними попередніх досліджень автобіографічної пам'яті у осіб з емоційними порушеннями, що були висвітлені нами в першому розділі [31 ; 33]. Особистості в стані посттравматичного стресового розладу зберігають міцний зв'язок з травматичними подіями минулого, що впливає на їх емоційний стан та процеси пам'яті [22 ; 28], але в той же час вони намагаються уникнути спогади про травматичний досвід, щоб запобігти їх дестабілізуючого впливу на свідомість. При цьому особи в стані депресії схильні відтворювати менше позитивних спогадів, але не більше негативних [15], що може пояснюватися почуттями апатії та байдужості, притаманним особам з високими показниками депресії.

Шляхом спостережень та емпіричного аналізу отриманих даних в групах досліджуваних з емоційними порушеннями також було знайдено особливості за такими ознаками автобіографічних спогадів як перцептивно-образна яскравість, надмірна узагальненість, деталізованість та емоційна насиченість змісту. Залежні змінні було представлено для аналізу у вигляді інтервальних шкал в межах від 0 до 10 балів, при цьому під час аналізу спогаду досліджуваного кожна позитивно представлена ознака оцінювалась в 2 бали.

У досліджуваних з високими показниками ПТСР та депресії надмірна узагальненість переважала над перцептивно-образною яскравістю та деталізованістю спогадів (див. Табл. 3.3). Частіше спогади досліджуваних були відтворені у формі односкладних безособових або називних речень на зразок “пусте місто”, “пошуки їжі”, “вибухи”, “переїзди”, “безвихідь”, “мирне життя”, “родина”. При цьому надмірно узагальнені спогади досліджуваних були переважно пов’язані з негативними подіями війни, а також з негативним емоційним досвідом.

В той час як перцептивно-образна забарвленість була притаманна яскравим спогадам про окремі значущі для досліджуваних ситуації минулого, такі як ранок першого дня війни або останній мирний день перед війною, остання зустріч або розмова з рідними, черги під час евакуації, перебування під обстрілами та зруйновані будинки рідного міста, опис яких супроводжувався відчуттями та враженнями досліджуваних. Деталізованим змістом визначалися спогади про переважно позитивні події минулого, пов’язані з особистими досягненнями та стосунками з близькими людьми.

Відповідно до отриманих результатів можна дійти висновку, що досліджувані з високими показниками депресії схильні уникати відтворення яскравих та деталізованих спогадів про події минулого, адже образна яскравість спогадів та пов’язані з нею емоції пригнічуються за рахунок підвищеної апатії у осіб в стані депресії. В той час як при стані посттравматичного стресового розладу відбувається пригнічення спогадів про минулий травматичний досвід, а

також погіршення довготривалої образної пам'яті, що може пояснити підвищену кількість надмірно узагальнених спогадів досліджуваних. Уникнення притаманне особам як з ПТСР, так і з депресією можна розглядати саме як пристосувальний механізм особистості у спробах відновити емоційний баланс та самоконтроль, втрачений при тяжких або травматичних обставинах. В той час як безособовість відтворених спогадів свідчить про відокремлення минулих травматичних подій від загальної структури особистісного досвіду та труднощі з їх прийняттям та інтеграцією. Загалом отримані висновки узгоджуються з результатами попередніх досліджень в цій галузі [31 ; 32 ; 34 ; 38].

Таблиця 3.3:

Дані відтворення спогадів за перцептивно-образною яскравістю в групах досліджуваних з високим рівнем ПТСР і депресії

	Перцептивно-образна яскравість	Надмірна узагальненість	Деталізованість
Група 1 (ПТСР)	30%	46%	21.6%
Група 2 (депресія)	20%	36.7%	20%

Найбільш вираженою особливістю спогадів про недавнє минуле у досліджуваних з високими рівнями ПТСР і депресії була емоційна насиченість змісту спогадів (див. Таблиця 3.4). Зазначимо, що емоційна насиченість оцінювалась за критерієм відтворення досліджуваними емоцій та почуттів як спогадів. При цьому у досліджуваних з високими показниками ПТСР спогади з емоційним змістом мали переважно форму безособових односкладних речень, таких як “розпач”, “страх”, “сум”, “страждання”, “розгубленість”, “подяка”, “надія”, “радість”, “тиша та спокій”. В той час як в спогадах досліджуваних з високим рівнем депресії емоційна насиченість змісту супроводжувалася як надмірною узагальненістю, так і перцептивно-образною яскравістю або ж

описом пов'язаних з емоціями подій на зразок “страх під час авіанальоту”, “є надія на краще життя”, “сум за домом та друзями”, “страх коли вилітали вікна під час обстрілів”, “щастя, що рідні поряд”, “заспокоєння під час пробіжок лісом”, “радість, що діти в безпеці”, “спокій в колі родини за настільною грою”. Варто зазначити, що відтворені емоції в таких випадках мали як негативний, так і позитивний характер та були пов'язані з подіями чи обставинами війни.

Таблиця 3.4:

Дані про вираженість емоційної насиченості змісту в спогадах про недавнє минуле у досліджуваних з високим рівнем ПТСР і депресії

	Емоційна насиченість змісту
Група 1 (ПТСР)	70.3%
Група 2 (депресія)	53.3%

З метою дослідження взаємозв'язків між особливостями автобіографічної пам'яті, що були виокремлені у досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії було проведено кореляційний аналіз за залежними змінними емоційної насиченості змісту, перцептивно-образної яскравості, надмірної узагальненості, а також позитивних та негативних спогадів досліджуваних. Для проведення кореляційного аналізу залежних змінних пам'яті було обрано метод рангової кореляції Спірмена з огляду на відсутність нормального розподілу даних відповідно до критерію Шапіро-Уїлка ($p < 0.05$).

За результатами кореляційного аналізу в межах групи досліджуваних з високим рівнем ПТСР значуща позитивна кореляція спостерігалася між змінними емоційної насиченості змісту та надмірною узагальненістю спогадів ($r = 0.235$, $p < .01$). Тобто спогади з емоційним змістом частіше супроводжувалися односкладною безособовою формою речення у досліджуваних з високим показником ПТСР. В той час як значуща негативна кореляція в межах цієї групи

була між емоційною насиченістю змісту і позитивними спогадами ($r = -0.269$, $p < .01$) та емоціями при згадуванні ($r = -0.243$, $p < .01$) (див. табл. 3.5). Тобто спогади з емоційним змістом стосувалися переважно негативних або травмуючих подій.

Таблиця 3.5:

Статистичні дані зв'язку між досліджуваними особливостями автобіографічних спогадів в групі з високим рівнем ПТСР (за Спірменом)

	Надмірна узагальненість	Позитивні спогади	Позитивні емоції
Емоційна насиченість змісту	0.235**	-0.269**	-0.243**

** $p < .01$

Загалом ми пояснюємо отримані результати тим, що при хронічному стресі відбувається погіршення експліцитної образної пам'яті, а також спостерігаються спроби стримати яскраві дестабілізуючі спогади про травматичні події, що напевно й пов'язано з надмірною узагальненістю та безособовістю відтворюваних спогадів. В той час як імпліцитна емоційна пам'ять пов'язана з негативним або травматичним досвідом не зазнає руйнівного впливу стресу та навпаки активується в процесі відтворення минулого у осіб в стані посттравматичного стресового розладу [23 ; 26 ; 52]. При цьому ми не можемо стверджувати, що відтворені емоції досліджуваних відображали тільки їх загальний емоційний стан та настрій [23] або ж були дійсно флешбеками, що трапляються під час емоційної регресії [41]. Необхідно проведення більш глибокого опитування досліджуваних з високим рівнем ПТСР для визначення природи підвищеної емоційної насиченості змісту їх спогадів.

Тим не менше в отриманих результатах ми вбачаємо прояв діалектики психологічної травми, що поєднує пригнічення пам'яті з одного боку та інтрузії

травматичних спогадів, з іншого. Особистості в стані хронічного посттравматичного стресового розладу прагнуть забути досвід неподоланої стресової ситуації, що в той же час продовжує руйнівню впливати на мотиваційну сферу, процеси мислення та свідомість особистості, залишаючись відокремленим від загальної структури особистісного досвіду [27].

За результатами кореляційного аналізу в межах групи з високим рівнем депресії позитивний зв'язок спостерігався саме між змінними емоційної насиченості змісту та перцептивно-образної яскравості спогадів ($r = 0.296$, $p < .01$). А також негативна кореляція між змінними емоційної насиченості змісту та позитивних спогадів ($r = -0.267$, $p < .05$) (див. Таблиця 3.6). Ми припускаємо, що у досліджуваних з підвищеним рівнем депресії зберігається активність перцептивно-образних спогадів, що відтворюються в супроводі пов'язаних з ними емоцій. При цьому емоційну інтенсивність спогадів в цій групі досліджуваних ми пов'язуємо з низькою емоційною саморегуляцією, що також супроводжується уникненням важкого для прийняття або подолання досвіду та емоційною нестабільністю, викликаною конфліктом.

Таблиця 3.6:

Статистичні дані зв'язку між досліджуваними особливостями автобіографічних спогадів в групі з високим рівнем депресії (за Спірменом)

	Перцептивно-образна яскравість	Позитивні спогади
Емоційна насиченість змісту	0.296**	-0.267*

* $p < .05$, ** $p < .01$

Таким чином за результатами проведеного аналізу особливостей спогадів про недавнє минуле в групах з високими рівнями ПТСР та депресії було визначено наступне:

1. У досліджуваних обох груп спостерігається майже рівна кількість як негативних, так і позитивних спогадів та емоцій при згадуванні подій минулого. Зміст спогадів досліджуваних обох груп значною мірою стосується негативних подій, пов'язаних з війною, а також значущих подій особистого життя, що мали переважно позитивний зміст для досліджуваних.
2. В обох групах надмірно узагальнені та односкладні за типом спогади переважають над перцептивно-образною яскравістю та деталізованістю змісту.
3. Визначальною особливістю особистісної пам'яті наших досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії є високий рівень спогадів з емоційно насиченим змістом, що пов'язані переважно з негативними подіями минулого. При цьому в кожній з груп окремо було знайдено свої особливості спогадів з афективним забарвленням.
4. У досліджуваних з високим рівнем ПТСР спогади з емоційною насиченістю змісту відтворюються у формі односкладних безособових речень та мають переважно негативне забарвлення.
5. В групі наших досліджуваних з високим рівнем депресії емоційна насиченість змісту спогадів співвідноситься з перцептивно-образною забарвленістю та описом згадуваних подій.
6. Досліджувані з емоційними порушеннями відтворюють багато емоцій під час згадування подій минулого та схильні уникати мисленнєвого занурення у власні спогади. У осіб з високим рівнем ПТСР спостерігається пригнічення образів та деталей під час згадування власного травматичного досвіду, в той час як у досліджуваних з високим рівнем депресії зберігається єдність емоційно-образної особистісної пам'яті.

3.3. Інтерпретація результатів вивчення автобіографічних спогадів у осіб без ознак емоційних порушень

Було проведено аналіз та інтерпретацію особливостей спогадів про недавнє минуло в групі досліджуваних без емоційних порушень на підставі результатів кластерного аналізу даних вибірки.

У досліджуваних без порушень емоційної стабільності позитивні спогади переважали над негативними у 54% спостережень (див. Таблиця 3.7), в той час як негативні спогади переважали за кількістю у 31% досліджуваних. При цьому кількість нейтральних спогадів була незначною - 8.6%, що може бути пов'язано з тим, що досліджувані відтворювали спогади саме про особистісний досвід, який вони не могли сприймати нейтрально.

Таблиця 3.7:

Дані спогадів про недавнє минуле у осіб без ознак емоційних порушень

	Негативні спогади	Позитивні спогади	Нейтральні спогади
Група 3 (без порушень)	31%	54%	8.6%

Переважно негативне емоційне забарвлення спогадів мали 40% досліджуваних з групи, а позитивні емоції панували над негативними та нейтральними у 54% досліджуваних (див. Таблиця 3.8).

Таблиця 3.8:

Дані емоційної забарвленості подій недавнього минулого у осіб без ознак емоційних порушень

	Негативні емоції	Позитивні емоції	Нейтральні емоції
Група 3 (без порушень)	40%	57%	5.7%

Таким чином згідно до представлених даних у досліджуваних без емоційних порушень спостерігається більше позитивних, ніж негативних спогадів, хоча різниця між ними не є значною у відсотковому відношенні. За змістом спогади досліджуваних були пов'язані переважно зі значними для них подіями особистого життя, такими як нова робота, започаткування бізнесу, навчання дітей, подорожі, святкові події, тяжкі хвороби або втрати близьких. Загалом спогади досліджуваних стосувалися ситуацій прийняття важливих рішень та змін у житті або найбільш приємних моментів, пов'язаних з сім'єю та відпочинком. При цьому вони також згадували події, пов'язані з війною на зразок вимушених переїздів, життя в евакуації, обстрілів ракетами, перебування в підвалах, блекаутів та інших стресогенних подій, але кількість спогадів про війну не переважала над кількістю спогадів про особисто значущі події до та під час військових подій. Зазначимо, що спогади про війну також не супроводжувалися афективним забарвленням у досліджуваних, а скоріше були відтворені як частина їх життєвого досвіду, що поєднує як гарні, так і погані події. Таким чином ми можемо припустити, що досліджувані без емоційних порушень успішно переживають стрес, викликаний війною, приймають негативний досвід та зосереджені на своєму подальшому житті та розвитку.

Ці результати узгоджуються з даними попередніх досліджень автобіографічної пам'яті, що були висвітлені нами в першому розділі, відповідно до яких особам без порушень емоційної сфери притаманно утримуватися від занурення в спогади про негативний досвід та зосереджуватися на позитивних для себе подіях [20 ; 26].

Також визначальною особливістю спогадів досліджуваних без емоційних порушень була деталізованість змісту, що майже вдвічі переважала над

надмірною узагальненістю в цій групі досліджуваних у відсотковому відношенні (див. Таблиця 3.9). А також схильність відтворювати перцептивно-образні деталі спогадів, пов'язаних з найбільш приємними чи важливими подіями минулого навіть без відповідної установки під час проходження опитування. Звісно ми це пов'язуємо не тільки з емоційно-психологічним станом досліджуваних, а також з іншими особистісними особливостями, але ці результати узгоджуються з нещодавніми дослідженнями провідних компонентів автобіографічної пам'яті у психологічно здорових осіб [19].

Таблиця 3.9:

Дані відтворення спогадів за перцептивно-образною яскравістю в групі досліджуваних без емоційних порушень

	Перцептивно-образна яскравість	Надмірна узагальненість	Деталізованість
Група 3 (без порушень)	34%	23%	43%

Спогади з деталізованим змістом досліджуваних без порушень емоційної стабільності стосувалися як позитивних, так і негативних особисто значущих подій минулого до та під час війни. А також супроводжувалися роздумами досліджуваних щодо відтворюваних в деталях ситуацій. Більшість з надмірно узагальнених спогадів досліджуваних були пов'язані саме з негативним досвідом війни. В той час як перцептивно-образну забарвленість мали спогади як про позитивний та приємний досвід недавнього минулого, так і про жахливі ситуації, пов'язані з війною. Тобто досліджувані без емоційних порушень вільно відтворюють яскраві спогади, як позитивного, так і дуже негативного змісту.

За результатами кореляційного аналізу зв'язків між досліджуваними особливостями спогадів в групі без емоційних порушень значущий позитивний зв'язок було знайдено саме між деталізованістю та перцептивно-образною

яскравістю змісту ($r = 0.409$, $p < .05$) (див. Таблиця 3.10). В той час як надмірна узагальненість супроводжувалась негативно оберненим зв'язком з позитивними емоціями при згадуванні у досліджуваних ($r = -0.344$, $p < .05$). Таким чином отримані дані підтвердили результати спостережень.

Таблиця 3.10:

Статистичні дані зв'язку між досліджуваними особливостями автобіографічних спогадів в групі без емоційних порушень (за Спірменом)

	Позитивні емоції	Перцептивно-образна яскравість
Надмірна узагальненість	-0.344*	-
Деталізованість	-	0.409*

* $p < .05$

Емоційна насиченість змісту спогадів про недавнє минуле слабко виражена в групі без емоційних порушень та спостерігається тільки у 25.7% наших досліджуваних (див. Таблиця 3.11). При цьому спогади досліджуваних з афективним забарвленням стосуються переважно дуже негативних подій та стресогенних ситуацій, пов'язаних з війною таких як ракетні обстріли та авіаційні нальоти, а також супроводжуються детальним описом згадуваних ситуацій. Тобто у досліджуваних без порушень емоційної стабільності спостерігається єдність емоційної та образної пам'яті при довільному відтворенні спогадів недавнього минулого.

Таблиця 3.11:

Дані про вираженість емоційної насиченості змісту в спогадах про недавнє минуле у досліджуваних без емоційних порушень

	Емоційна насиченість змісту
Група 3 (без порушень)	25.7%

Таким чином за результатами аналізу особливостей спогадів про недавнє минуле у осіб без емоційних порушень було визначено наступне:

1. Досліджувані без порушень емоційної стабільності відтворюють як позитивні, так і негативні спогади, при цьому вони схильні більше зосереджуватися на позитивних подіях свого минулого.
2. За змістом спогади наших досліджуваних пов'язані як з подіями війни, так і зі значущими подіями особистого життя, що стосуються власних досягнень, прийняття важливих рішень, стосунків з близькими та найбільш приємних моментів дозвілля.
3. Спогадам досліджуваних властива деталізованість змісту, що також супроводжується власними роздумами та перцептивно-образною яскравістю. При цьому досліджувані відтворюють яскраві спогади, пов'язані як з позитивними, так і з негативними подіями власного минулого. В той час як надмірно узагальнені спогади у них стосуються переважно дуже негативних подій війни та супроводжуються зниженням позитивних емоцій при згадуванні.
4. Емоційна насиченість змісту слабко виражена в спогадах досліджуваних, стосується саме стресогенних ситуацій війни та супроводжується описом подій.
5. Досліджувані без ознак емоційних порушень схильні демонструвати прийняття як позитивних, так і негативних подій життя як невід'ємної частини власного досвіду.

3.4. Аналіз та інтерпретація особливостей автобіографічної пам'яті про недавнє минуле у осіб з високими рівнями ПТСР і депресії та у осіб без ознак емоційних порушень

З метою дослідження розбіжностей між особливостями автобіографічних спогадів в групах з високими рівнями ПТСР, депресії та без емоційних порушень було проведено статистичний аналіз даних незалежних вибірок з урахуванням критеріїв непараметричного U-тесту Манна-Уїтні, а також дисперсійний аналіз даних з урахуванням критерія Фішера для однорідних міжгрупових дисперсій.

За результатами аналізу міжгрупових розбіжностей в групах досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії та без емоційних порушень розбіжності було знайдено тільки за ознакою емоційної насиченості змісту (див. табл. 3.12, 3.13). При цьому спостерігалось значне збільшення емоційної насиченості змісту в спогадах наших досліджуваних з високими показниками ПТСР та депресії порівняно з досліджуваними без ознак емоційних порушень.

Таблиця 3.12:

Статистичні дані порівняльного аналізу розбіжностей за показником емоційної насиченості змісту в спогадах між групами з високим рівнем ПТСР (1) та без емоційних порушень (2)

Показник	Група дослідж.	N	Середнє	Медіана	Розмір ефекту	Статистика Манна-Уїтні
Емоційна насиченість змісту	1	37	3.89	2.00	0.51	343
	2	35	0.95	0.00		
	Загальне	72				

Як зображено в Таблиці 3.12 середнє значення емоційної насиченості змісту значно більше в групі з високим показником ПТСР, ніж в групі без емоційних порушень. При цьому розмір ефекту складає 0.5, що говорить про середню величину ефекту згідно інтерпретації Дж. Коена.

Відповідно до даних порівняльного аналізу розбіжностей між групами з підвищеним рівнем депресії та без ознак емоційних порушень (див. Таблиця 3.13) середнє значення емоційної насиченості змісту також значно більше в групі досліджуваних з високим показником депресії, ніж в групі без емоційних порушень. При цьому розмір ефекту складає 0.3, що відповідає середній величині ефекту згідно інтерпретації Дж. Коена. За даними апостеріорного аналізу потужність отриманих результатів складає 70% для груп досліджуваних з високим показником ПТСР і без порушень та 30% для груп досліджуваних з високим рівнем депресії і без ознак емоційних порушень, що свідчить про необхідність подальшого вивчення питання на більших вибірках досліджуваних.

Таким чином можна дійти висновку, що у наших досліджуваних з порушеннями емоційної сфери спостерігається значно виражена емоційна забарвленість в автобіографічних спогадах про недавнє минуле, що потребує подальшого вивчення за цим предметом.

Таблиця 3.13:

Статистичні дані порівняльного аналізу розбіжностей за показником емоційної насиченості змісту в спогадах між групами з високим рівнем депресії (1) та без емоційних порушень (2)

Показник	Група дослідж.	N	Середнє	Медіана	Розмір ефекту	Статистика Манна-Уїтні
Емоційна насиченість змісту	1	30	3.00	2.00	0.30	359
	2	35	1.35	0.00		
	Загальне	65				

З урахуванням однорідності міжгрупової дисперсії відповідно до критерія Левеня ($p > 0.05$), що спостерігалася за усіма залежними змінними, крім змінної емоційної насиченості змісту було також проведено дисперсійний аналіз за факторами ПТСР і депресії. При цьому відповідно до F-критерія Фішера не було знайдено статистично значущих міжгрупових відмінностей в спогадах досліджуваних.

Ми пов'язуємо відсутність значущих міжгрупових розбіжностей за змінними перцептивно-образної яскравості, деталізованості та надмірної узагальненості змісту з браком достатньої кількості спостережень за цими ознаками. Слід зазначити, що представлені в аналізі ознаки автобіографічних спогадів такі як перцептивно-образна яскравість або надмірна узагальненість були виокремлені за результатом якісного аналізу отриманих даних вже після проведення опитування досліджуваних. “Методика довільного відтворення та суб'єктивного шкалювання особистих спогадів” (див. Додаток 4), що була застосовано нами під час опитування мала на меті аналіз спогадів саме за ознаками негативного і позитивного змісту та емоцій при згадуванні минулого. Для статистичного дослідження описаних нами ознак пам'яті таких як перцептивно-образна яскравість, надмірна узагальненість чи деталізованість змісту необхідне застосування інших методів, таких як інтерв'ю чи бесіди, а також аналіз розгорнутого наративу досліджуваних.

В той час як відсутність міжгрупових розбіжностей за ознаками позитивних та негативних спогадів ми пов'язуємо зі стресогенними умовами активної фази повномасштабної війни в Україні в яких знаходяться всі учасники дослідження та що обумовлює зміст їх досвіду та пам'яті незалежно від емоційно-психологічного стану.

Наприкінці було проведено регресійний аналіз з метою визначення впливу факторів ПТСР та депресії на мінливість ознаки емоційної насиченості змісту, що значуще виражена в спогадах наших досліджуваних з порушеннями емоційної стабільності. Регресійна модель побудована за предиктором ПТСР

пояснила тільки 29% загальної дисперсії залежної змінної емоційної насиченості змісту спогадів, в той час як друга регресійна модель з предиктором депресії пояснила тільки 23% загальної дисперсії залежної змінної, що є практично не значущими результатами.

Тож за результатами регресійного аналізу ми не можемо зробити висновок про те, що високі показники ПТСР або депресії у досліджуваних є предикторами високих значень емоційної насиченості змісту в їх спогадах. Питання причинності високих показників емоційності в спогадах досліджуваних з порушеннями емоційної сфери потребує подальших досліджень з урахуванням інших факторів, що можуть впливати на процеси пам'яті.

Таким чином було проведено аналіз міжгрупових розбіжностей в спогадах недавнього минулого у осіб з високими показниками ПТСР і депресії та у осіб без ознак емоційних порушень за результатами якого було визначено наступне:

1. Зафіксовано значущі відмінності за вираженістю емоційної насиченості змісту спогадів про недавнє минуле у наших досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії та у наших досліджуваних без порушень емоційної сфери.
2. Значно вищий рівень емоційної насиченості змісту спогадів зафіксовано у наших досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії порівняно з нашими досліджуваними, у яких не визначено емоційних порушень. Ми пояснюємо ці результати саме тим, що досліджувані з високими показниками ПТСР і депресії перебувають в нестабільному емоційному стані, що відображається в процесі відтворення їх особистісного досвіду.
3. Не зафіксовано значних міжгрупових розбіжностей за кількістю позитивних, негативних та нейтральних спогадів, що, на нашу думку, пояснюється умовами стресу, викликаного активною фазою повномасштабної війни в Україні, в яких знаходяться всі наші досліджувані незалежно від їх психоемоційного стану.

Висновки:

1. За результатами кластерного аналізу було визначено три групи досліджуваних. Першу групу склали особи з високими показниками ПТСР, до другої групи було віднесено осіб з високими показниками депресії, третю групу склали досліджувані, у яких не зафіксовано емоційних порушень.
2. Визначено особливості автобіографічної пам'яті у осіб з емоційними порушеннями та у осіб без порушень емоційної стабільності.
3. Наші досліджувані з високими показниками ПТСР і депресії мають значно вищий рівень емоційної насиченості змісту спогадів про недавнє минуле у порівнянні з нашими досліджуваними, у яких не зафіксовано емоційних порушень.
4. Досліджувані нашої групи з високим рівнем ПТСР відтворюють спогади з емоційним забарвленням у формі односкладних безособових речень, що мають переважно негативний зміст.
5. У наших досліджуваних з високим рівнем депресії емоційна насиченість змісту спогадів співвідноситься з перцептивно-образними деталями та стосується переважно негативного досвіду.
6. Нашим досліджуваним, у яких не зафіксовано емоційних порушень властиво відтворювати спогади, що відрізняються деталізованістю змісту у співвідношенні з перцептивно-образною забарвленістю. Емоційна насиченість змісту також спостерігається в їх спогадах, пов'язаних з негативними подіями війни, але її показник не є ані вираженим, ані значущим.
7. Відтворення як негативних спогадів, пов'язаних з війною, так і позитивних подій, що стосуються сімейного чи професійного життя властиво всім нашим досліджуваним незалежно від їх психоемоційного стану. Наші

досліджувані з ознаками ПТСР і депресії не ігнорують позитивних аспектів минулого, але більше зосереджені на власних емоціях та почуттях, пов'язаних з минулим досвідом. Наші досліджувані без емоційних порушень схильні сприймати негативні та стресогенні події життя як невід'ємну частину власного досвіду.

8. Нами визначено, що значно виражена емоційна насиченість змісту є найхарактернішою особливістю автобіографічних спогадів досліджуваних з емоційними порушеннями в стані ПТСР і депресії під час війни.
9. З огляду на описані результати нашого дослідження можна дійти висновку, що, по-перше, емоційна пам'ять є невід'ємною складовою автобіографічної пам'яті незалежно від психоемоційного стану особистості, що узгоджується з думкою українських дослідників. По-друге, емоційна пам'ять є значно вираженою саме в спогадах досліджуваних, які мають ознаки порушень емоційної сфери, такі як ПТСР і депресія, що відповідає результатам останніх зарубіжних досліджень в цій галузі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За даними теоретичного аналізу та результатами емпіричного дослідження були сформульовані наступні загальні висновки:

1. В сучасній психології автобіографічна пам'ять розглядається як пам'ять, що поєднує в собі елементи образної, емоційної та семантичної пам'яті і забезпечує цілісність особистості в її розвитку. Автобіографічна пам'ять досліджується у зв'язку з функціональною структурою особистості та психоемоційними порушеннями, пов'язаними з кризовими ситуаціями та травматичним досвідом особистості.
2. Визначено особливості автобіографічної пам'яті у осіб з високими показниками ПТСР, депресії та у осіб без порушень емоційної сфери незалежно від віку і статі.
3. У наших досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії зафіксовано значно вищий рівень емоційної насиченості змісту спогадів про недавнє минуле у порівнянні з групою досліджуваних без порушень емоційної стабільності, що ми пояснюємо перебуванням наших досліджуваних з ознаками ПТСР і депресії в нестабільному емоційному стані, який пов'язаний з ситуацією війни в Україні.
4. Нашим досліджуваним з високими показниками ПТСР властиво відтворювати емоційно забарвлені спогади у формі односкладних безособових речень переважно негативного змісту, що відповідає їх спробам уникнути занурення в травматичні події власного минулого; досліджувані з підвищеним рівнем депресії відтворюють емоційно забарвлені спогади у співвідношенні з перцептивно-образною яскравістю, що відповідає єдності їх особистісного досвіду та низькому рівню емоційної саморегуляції в цій групі досліджуваних.

5. Наші досліджувані без емоційних порушень схильні відтворювати деталізовані перцептивно-забарвлені спогади про події особистого минулого. На нашу думку досліджувані без ознак емоційних порушень демонструють прийняття як позитивних, так і стресогенних подій власного життя, що входять до цілісної структури їх особистісного досвіду та вільно відтворюються під час згадування.
6. Висунуту в дослідженні гіпотезу частково підтверджено: емоційна забарвленість змісту спогадів значно переважає при порушених емоційних станах особистості, пов'язаних з травматичним досвідом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безшейко В. Г. Адаптація шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника "Перелік симптомів ПТСР" для української популяції. *НейроNEWS*. 2018. (№ 3). С. 30-31.
2. Бурлачук Л. Ф., Лисенко І. П., Діденко С. В. РОЛЬ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ У РОЗВИТКУ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. (№3). С. 33-37.
3. Заїка Є. В., Кузнєцов М. А. Психологія і педагогіка пам'яті. Харків: Пром-Арт, 2018. 659 с.
4. Зубовський Д. С., Осьодло В. І. Адаптація україномовної версії "Шкали депресії центру епідеміологічних досліджень". *Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць*. 3. 2015. (№ 46). С. 232.
5. Іванова О. Ф., Бондаренко А. Вплив негативних спогадів особистості на особливості самосприйняття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2022. (№ 72). С. 15-25.
6. Іванова О. Ф. Культурна пам'ять і її вплив на автобіографічну пам'ять. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2017. (№ 62). С. 44.
7. Крейдун Н. П., Харченко А. О., Наливайко О. О., Севостьянов, П. О., Зотова Л. М., Невоєнна О. А., Яворовська Л. М., Лук'янова В. Емоційна сфера жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення антитерористичної операції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2022. (№ 72). С. 52-58.
8. Кузнєцов М. А. Гендерні особливості емоційної та автобіографічної пам'яті // *Право та Безпека*. 2015. № 1. С. 102-108.

9. Кузнецов М. А. Емоційна пам'ять : монографія. Харків: Крок, 2005. 568 с.
10. Лактіонов О. М. Координати індивідуального досвіду. 2-ге вид. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. 366 с.
11. Невоєнна О. А., Ярош Н. С. Зв'язок емоційної пам'яті (спогадів) та захисних механізмів молоді. Когнітивна психологія. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія. 2021. (№ 71). С. 43.
12. Невоєнна О. А., Ярош Н. С. Особливості емоційної сфери осіб, що проживають у «гарячих точках світу». Вісник Харківського національного університету. Серія Психологія. 2014. (№ 55). С. 37.
13. Невоєнна О. А. Порівняння емоційної пам'яті у представників різних поколінь. Вісник Харківського національного університету. Серія Психологія. 2011. (№ 48). С. 164.
14. Серєда Г. К. Вибрані психологічні праці [Текст] / Г. К. Серєда. / уклад. О. Ф. Іванова, Є. В. Заїка. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 349 с.
15. Atance C. M., O'Neill D. K. Episodic future thinking. Trends Cogn Sci. 2001. No 12. P. 533-539.
16. Belli R. F., Schuman H., Jackson B. Autobiographical misremembering: John Dean is not alone. Applied Cognitive Psychology. 1997. No 3. P. 187–209.
17. Berntsen D., Rubin D. C. Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory. Memory & Cognition. 2004. No 32. P. 427–442.
18. Berntsen D., Bohn A. Remembering and forecasting: The relation between autobiographical memory and episodic future thinking. Memory & Cognition. 2010. No 38. P. 265–278.
19. Berntsen D., Hoyle R. H., Rubin D. C. The Autobiographical Recollection Test (ART): A measure of individual differences in autobiographical memory. Journal of Applied Research in Memory and Cognition. 2019. No 3. P. 305–318.

20. Berntsen D., Rubin D. C., Siegler I. C. Two versions of life: Emotionally negative and positive life events have different roles in the organization of life story and identity. *Emotion*. 2011. No 5. P. 1190–1201.
21. Brewer W. F. What is autobiographical memory? *Autobiographical memory*. / Ed. D. C. Rubin. Cambridge University Press. 1986. P. 25–49.
22. Brewin C. R., Dalgleish T., Joseph S. A dual representation theory of posttraumatic stress disorder. *Psychol Rev*. 1996. No 103(4). P. 670-86.
23. Buchanan T. W. Retrieval of emotional memories. *Psychol Bull*. 2007. No 133(5). P. 761-79.
24. Buckner J. P., Fivush R. Gender and Self in Children's Autobiographical Narratives. *Applied Cognitive Psychology*. 1998. No 4. P. 407–429.
25. Colman Andrew M. *Oxford Dictionary of psychology*. Oxford University Press, 2009. P. 896.
26. Conway M. A., Pleydell-Pearce C. W. The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, 2000. No 107(2). P. 261–288.
27. Conway M. A., Singer J. A., Tagini A. The self and autobiographical memory: Correspondence and coherence. *Social Cognition*, 2004. No 22 (5). P. 491–529.
28. Conway Martin A., Haque Shamsul. Overshadowing the reminiscence bump: Memories of a struggle for independence. *Journal of Adult Development*. 1999. No 6 (1). P. 35–44.
29. Holmes A., Conway M. A. Generation identity and the reminiscence bump: Memory for public and private events. *Journal of Adult Development*. 1999. No 6. P. 21–34.
30. Kensinger E. A. Remembering the Details: Effects of Emotion. *Emot Rev*. 2009. No 1(2). P. 99-113.
31. Khan S., Haque S. Autobiographical memory and future episodic thinking among trauma-exposed Rohingya refugee people. *Applied Cognitive Psychology*. 2022. No 36 (6). P. 1300-1311.

32. Khan S., Kuhn S. K, Haque S. A Systematic Review of Autobiographical Memory and Mental Health Research on Refugees and Asylum Seekers. *Front Psychiatry*. 2021 Jun 4;12:658700. DOI: 10.3389/fpsy.2021.658700. PMID: 34149479; PMCID: PMC8211731.
33. Köber Christin, etc. Autobiographical memory stability in the context of the Adult Attachment Interview. *Cognition*, 2019. Vol 191. 103980. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2019.05.017>.
34. Longhi Lorenzoni Pânla, Thiago Loreto Gacia Silva, Mariana Pasquali Poletto, Christian Haag Kristensen. Autobiographical Memory for Stressful Events, Traumatic Memory and Post Traumatic Stress Disorder: A Systematic Review. *Av. Psicol. Latinoam.* 2014. vol. 32, No 3. P. 361-376. DOI: <http://dx.doi.org/10.12804/apl32.03.2014.08>.
35. Matsumoto David. *THE CAMBRIDGE DICTIONARY OF PSYCHOLOGY*. Cambridge University Press, 2009. P. 606.
36. Neisser U. John Dean's memory: A case study. *Cognition*, 1981. No 9 (1). P. 1–22.
37. Nelson K., Fivush R. The Emergence of Autobiographical Memory: A Social Cultural Developmental Theory. *Psychological Review*, 2004. No 111 (2). P. 486–511.
38. Nelson K., Fivush R. The Development of Autobiographical Memory, Autobiographical Narratives, and Autobiographical Consciousness. *Psychological Reports*. 2020. № 1. P. 71–96
39. Peri T., Gofman M. Narrative Reconstruction: An integrative intervention module for intrusive symptoms in PTSD patients. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 2014. No 6 (2). P. 176–183.
40. Rathbone C. J., Moulin C. J., Conway M. A. Self-centered memories: The reminiscence bump and the self. *Memory and Cognition*. 2008. No 36 (8). P. 1403–1414.

41. Rubin D. C., Kozin M. (1984). Vivid memories. *Cognition*, 1984. No 16 (1). P. 81–95.
42. Rubin D. C., Schulkind M. D. Distribution of important and word-cued autobiographical memories in 20-, 35-, and 70-year-old adults. *Psychology and Aging*. 1997. No 12 (3). P. 524–535.
43. Rubin D. C. Beginnings of a theory of autobiographical remembering. *Autobiographical memory: Theoretical and applied perspectives.* / Eds. C. P. Thompson, D. J. Herrmann, D. Bruce, J. D. Read, D. G. Payne, M. P. Toglia. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 1998. P. 47-67.
44. Rubin, D. C. A Basic-Systems Approach to Autobiographical Memory. *Current Directions in Psychological Science*, 2005. No 14 (2). P. 79–83.
45. Shing Y.L., Werkle-Bergner M., Brehmer Y., Müller V., Li S.C., Lindenberger U. Episodic memory across the lifespan: the contributions of associative and strategic components. *Neurosci Biobehav Rev*. 2010 No 34 (7). P. 1080-91.
46. Tulving E. *Elements of episodic memory.* Oxford Psychology Series. Oxford University Press. 1983. P. 364.
47. Tulving E. Varieties of consciousness and levels of awareness in memory. *Attention: Selection, awareness, and control. A tribute to Donald Broadbent.* / Eds. A. Baddeley, L. Weiskrantz. London : Oxford University Press. 1993. P. 283- 299.
48. Tulving E. Episodic and semantic memory. *Organization of memory.* / Eds. E. Tulving & W. Donaldson. Academic Press, Inc. 1972. P. 382-402.
49. VandenBos Gary R. *APA Dictionary of Psychology.* 2d Ed. American Psychological Association, 2015. P. 1204.
50. Wheeler Mark A., Stuss Donald T., Tulving E. Toward a Theory of Episodic Memory: The Frontal Lobes and Autonoetic Consciousness. *Psychological Bulletin*. 1997. No 121 (3). P. 331–354.

51. Zasiekina L. Psycholinguistic Representation of Individual Traumatic Memory in the Context of Social and Political Ambiguity. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2014. No 1(2). P. 118–125.
52. Zasiekina L. Representation of Negative vs. Traumatic Events in Individual Memory. *Psychological Prospects Journal*. 2016. No 28. P. 129–139.

АНОТАЦІЯ

Зінченко Юлія Олександрівна. «Особливості автобіографічної пам'яті у осіб з порушеннями емоційної сфери під час війни». - Кваліфікаційна робота.

В кваліфікаційній роботі досліджено проблему автобіографічної пам'яті в контексті порушень емоційної сфери особистості, а саме у осіб, які мають різні рівні емоційної стабільності під час повномасштабної війни в Україні. Визначено три кластера досліджуваних: з високими показниками ПТСР, підвищеним рівнем депресії та без зафіксованих порушень емоційної сфери. За результатами емпіричного дослідження зафіксовано значно вищий рівень емоційної забарвленості змісту спогадів про недавнє минуле у досліджуваних з високими показниками ПТСР і депресії у порівнянні з досліджуваними без порушень емоційної стабільності. Особи з ознаками посттравматичного стресового розладу відтворюють емоційно забарвлені спогади у формі односкладних безособових речень, в той час як у осіб з ознаками депресії емоційно забарвлені спогади супроводжуються перцептивно-образною яскравістю їх змісту. Особи без емоційних порушень демонструють прийняття як позитивних, так і стресогенних подій життя, що відповідає деталізованості та перцептивно-образній забарвленості змісту їх спогадів під час довільного відтворення.

Ключові слова: автобіографічна пам'ять, емоційна пам'ять, емоційні порушення, емоційна стабільність, ПТСР, депресія.

ANNOTATION

Zinchenko, Y. O. "Autobiographical memory features in persons with emotional disorders during the war". - Master's level qualification paper.

The qualification paper covers the research on autobiographical memory in the field of emotional disorders, namely in persons who have different levels of emotional stability during the full-scale war in Ukraine. Three clusters of subjects were identified: those with high rates of PTSD, high levels of depression, and those without recorded signs of emotional disorders. According to the empirical study results, a significantly higher level of emotionally colored memories about the recent past was recorded in subjects with high rates of PTSD and depression compared to subjects without recorded signs of emotional disorders. Persons with signs of post-traumatic stress disorder reproduce emotionally colored memories in the form of overgeneral impersonal sentences, while emotionally colored memories of persons with high levels of depression positively correlate with perceptual vividness of their memory content. Persons without recorded signs of emotional disorders show the acceptance of both positive and stressful life events and tend to reproduce more perceptually colored factual details while recalling their personal past.

Keywords: autobiographical memory, emotional memory, emotional disorders, emotional stability, PTSD, depression.